

SÖMÜRGE ÖNCESİ DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE AFRİKA'DA KENTLER VE KENTLEŞME HAREKETLERİ

Harun BIÇAKÇI¹

ÖZET

Afrika'daki kentler halen gelişmekte olan yapıtlar ve aynı zamanda fazlasıyla yaratıcı ve bazen son derece durgun olarak betimlenebilir. Özellikle son yıllarda kıta genelinde gerçekleştirilen önemli altyapı çalışmaları ve artan kentli nüfus sebebiyle tüm devletler ve küresel şirketler Afrika kıtasını yeni bir ekonomik cazibe merkezi olarak görmektedirler. Bununla birlikte, son yıllarda kıtaya dair kentleşmesinden, ekonomisine ve tarihine kadar çok farklı alanlarda yeni çalışmalar da yapılmaktadır. Akademik olarak bakıldığında kıtadaki kentsel gelişim ve değişime değinen çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın amacı sömürge öncesi dönemden günümüze Afrika'daki kentleri ve kentleşme hareketlerini analiz etmektedir.

Afrika kentleşmesi dört büyük sorunla karşı karşıyadır. Birincisi, yetersiz ekonomik faaliyetle hızlı nüfus büyümesi, eşitsiz fiziksel ve işgücü sermayesi tabanlıdır. İkincisi, düşük yoğunluk ve kayıt dışılığın, kıtanın yoksulluğunu artırmasıdır. Üçüncüsü, su, enerji ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere, temel altyapı hizmetlerinin çok az sayıdaki bir nüfusa hizmet vermesi, kent ya da kırsalda refahı arttırmanın önündeki engeldir. Son sorun ise yönetim, kurumlar ve genel planlama kapasitesi bağlamındaki zayıflıklardır.

Anahtar kelimeler: Afrika, kentleşme, sömürge öncesi kentleşme, sömürge dönemi kentleşme, sömürge sonrası kentler

Cities and urbanization movements in Africa from precolonial period to present-day

ABSTRACT

The cities in Africa are still evolving and can be described as very creative and sometimes extremely stagnant. Particularly in recent years, significant infrastructure work across the continent and the increasing urban population have led all states and global companies to see the African continent as a new center of economic attraction. In recent years, a wide range of academic studies has been conducted on the continent. New studies are carried out in many different areas from urbanization to economy and history. However, the shortage of studies on urban development and change in the continent is noteworthy. At this point, the aim of the study is to analyze urbanization and cities in Africa from precolonial period to present day.

---

¹ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, harunbicakci@gmail.com

African urbanization faces four broad challenges. The first is rapid population growth, unequal physical and labor capital based on insufficient economic activity. Second, low intensity and informality is to increase the poverty of the continent. Third, the poor coverage of basic infrastructure services, especially water, energy and health services, is an obstacle to increase welfare in urban or rural areas. Fourth, there are weaknesses in the context of management, institutions and overall planning capacity.

Keywords: Africa, city, urbanization in precolonial period, colonial urbanism, urbanization process after colonial period

GİRİŞ

Afrika dünyanın ikinci büyük kıtasıdır ve Akdeniz'den Ümit Burnu'na kadar coğrafya ve iklim açısından içerisinde birçok çeşitliliği barındırır. Açıkçası, bu doğal çeşitlilik kıta sakinlerinin tarihinden ayrılamaz. Çevre ve insan tarihinin silinmeyecek şekilde birbiriyle iç içe oluşu, hiçbir yerde Afrika'daki kadar kanıtlanabilir değildir. Afrika'da yaşayan halkların tarihinin büyük bir kısmı zorlu ortamlara/çevreye uyum mücadelesiyle doludur (Reid, 2012, s. 18). Bu topografik ve toplumsal çeşitlilik mekânsal alanda da etkisini göstermektedir.

Bu coğrafik, iklimsel ve toplumsal durumlarla mücadele neticesinde de Afrika'daki kentler halen gelişmekte olan yapıtlar ve aynı zamanda fazlasıyla yaratıcı ve bazen son derece durgun olarak betimlenebilir. Bir kentten diğer kente, biri diğeriyle çok yoğun bir ilişki içinde ve yakınlıkta olan yüzlerce faaliyet gözlemlenebilir: pişirme, satış, yükleme ve boşaltma, kavga/savaş, eğitim, dua, dinlendirici aktiviteler ve satınalma gibi. Mekânda tüm bunlar yan yana olarak çok sıkışık, çok kötüleşmiş bir vaziyettedir. Mekânsal alan ise çok sayıda atık, tarih, ter ve farklı enerji ile tüm bu faaliyetleri sürdürmeye devam etmektedir (Simoe, 2004:1).

Diğer yandan, Afrika kıtasının tarihine dair sistematik çalışmaların 1960'larda başladığı ifade edilmektedir (Parker ve Rathbone, 2007:92). Bu noktada da Afrika genelinde kentsel gelişim modelleri ve bunların nasıl tanımlandığına ve yorumlandığına ilişkin çok önemli farklılıklar da vardır. Afrika kentlerinin birçoğunda temel demografik veriler konusunda eksiklikler olduğu da vurgulanmalıdır. Birçok ülke için ulusal, bölgesel ve kentsel nüfus sayımına ilişkin bilgiler veya projeksiyonlar 20-30 yıl öncesinin verilerini temel almaktadır. Fakat, şu noktalarda yaygın bir görüş birliği söz konusudur: Afrika, dünyanın en az kentleşmiş bölgelerinden biridir; şehirler ve kasabalar burada başka bir yerde görülenden daha hızlı büyümektedir ve büyük ölçekli kentleşme

oldukça yeni bir olgudur (Tostensen vd., 2001:7-8). Kentlerin ve kentte yaşayan insanların sayısındaki hızlı artış önemli fırsatları ve sorunları beraberinde getirmektedir.

Özellikle son yıllarda kıta genelinde gerçekleştirilen önemli altyapı çalışmaları ve artan kentli nüfus, tüm devletlerin ve küresel şirketlerin Afrika kıtasını yeni bir ekonomik cazibe merkezi olarak görmelerine yol açmıştır. Tüm devletlerin bu yeni dönemde Afrika'da yeni bir rekabete giriştikleri söylenebilir. Dünya'daki genel eğilime koşut olarak Türkiye de özellikle ekonomi temelli yeni bir Afrika açılımını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, siyasetinden, dinine, ekonomisine ve tarihine ilişkin çok farklı alanlarda yeni akademik çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında *Afrika Politikası*, *Dünya Siyasetinde Afrika*, *Afrika Satrancında Sudan*, *Yeni Güney Afrika: Kararan Kapitalizm Güney Afrika'da Kapitalizm, Irk, Sınıf, Sahra Altı Afrika Sub Saharan Africa, Afrika'yı Anlamak ve Afrika-Türkiye İlişkileri*, *Yeni Yüzyılda Afrika*, *Büyük Güçler ve Afrika 21. Yüzyılda Çok Boyutlu Afrika Rekabeti*, *Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası*, *Uluslararası Siyasetin Odağındaki Kıta Afrika* gibi başlıkları taşıyan birçok kitap mevcuttur. Ekonomi alanında *Yoksulluktan Umuda Afrika Ekonomisi*, *Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı*, *Afrika Zengin Ama Yoksul*, *Türkiye'nin Zenginleşme Projesi Afrika* çalışmaları öne çıkmaktadır. Tarihine ilişkin de *Afrika*, *Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, *Yüz Yıl Önce Güney Afrika Ümitburnu Seyahatnamesi*, *Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika*, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, *Tarihöncesinden Günümüze Dünya Tarihinde Afrika* gibi eserler vardır. Kentleşmesine doğrudan atıfla *Afrikada Kentleşme ve Siyasal Sorunlar* isimli eser de mevcuttur. Ancak, akademik olarak bakıldığında kıtadaki kentsel gelişim ve değişime değinen çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı sömürge öncesi dönemden günümüze Afrika'daki kentlerin ve kentleşme hareketlerini analiz etmektedir. Bununla birlikte, hem geçmişte hem de günümüzde var olan kentlerin ve artan kentleşme hareketinin topluma, ekonomiye ve kentsel altyapıya tüm kentlilerin yaşamına değer katacak ve yararına olacak şekilde gelişip gelişmediği de sorgulanmaktadır. Bu açıdan, çalışmanın Afrika'daki kentleşme hareketleri üzerine Türkçe yazına önemli bir katkı sunacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca sömürge öncesinde Afrika'daki kentlere ilişkin bir yokluk halinin olmadığını ortaya koyarak sömürge öncesinde de kentleşmenin var olduğuna dikkat çekmektedir. Çalışma, yerli ve yabancı kaynaklardan oluşan literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde

sömürge öncesi dönemde kentler ve kentleşme hareketi incelenmektedir. İkinci bölümde ise sömürge dönemi kentleşme analiz edilmektedir. Son bölümde ise günümüzde Afrika'daki kentler ve kentleşme hareketleri demografik değişim, ekonomik gelişmeler, toplumsal durum ve kentsel altyapı bağlamında derinlemesine değerlendirilmektedir.

1. Sömürge Öncesi Dönemde Kent ve Kentleşme

Afrikalı toplumlar, tarihlerinin çoğunda ağırlıklı olarak kırsal yerleşime sahip olmuşlarsa da sömürge düzeni ve sömürge yönetimleri öncesinde de Afrika'da kentsel yerleşimlerin ve kentsel mekanın varlığından söz edilebilir. Diğer bir deyişle, sömürge düzeni gelene kadar kentsel gelişimin ve kentleşme hareketlerinin olmadığı algısı çok doğru değildir. Afrika kıtası bağlamında kent tarihi çok eskilere uzanan ve karmaşık bir meseledir.

Şehirlerin antik zamanlarda ve Ortaçağ İslam çağı boyunca varlığı söz konusudur. Hint Okyanusu'nda, Akdeniz kıyısında ve Atlas Okyanusu'nun ticaret sistemleri diğer kadim süreçler gibi kentsel gelişmeyi tetiklemiştir (Coquery-Vidrovitch, 2005:XV). Önemli birçok kanıt kıta boyunca ve özellikle de Kuzey Afrika'da yoğun bir kentsel gelişimin varlığına işaret etmektedir (Steward, 1997:251).

Afrika'nın bilinen en eski şehirleri Nil Vadisi çevresinde -en ünlüsü ise Mısır'daki İskenderiye- ortaya çıkmıştır. Ayrıca, iki bin yıl önce Etiyopya'nın yayla ve dağlık arazilerinde krallıklar kasaba etrafında örgütlenmişlerdir. Daha sonra, Milattan sonra (M.S) 11. yüzyılda güney Afrika'da Büyük Zimbabwe Krallığı karmaşık bir taş duvarlı şehir inşa etmiştir. Batı Afrika'da, trans-Sahra ticaret kenti Timbuktu (Mali) entelektüel ve manevi bir başkent olarak M.S 15. yüzyılda Afrika'da İslam'ın yayılmasında bir merkez olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Afrika kıyısında ise Arap ticaret merkezleri olarak Mombasa ve Zanzibar boyut olarak büyümüştür. Kasaba ve şehirler toplumların organize edildiği merkezler olarak, ticaretin, siyasi otoritenin, askeri, dini ve kültürel törenlerin odak noktaları olarak ya da sıkıntılı zamanlarda sığınak ve toplu barınak olarak görev yapmıştır (Selhausen:1).

Bu çerçevede, en dramatik çevresel değişim örneği olarak Sahra çölünün tamamen kuruması görülmektedir. Yaklaşık Milattan Önce (M.Ö) 8.000 yıl önce tropik Afrika'nın iklimi yüksek yağışlı bir döneme girmiş ve 5.000 yıllık bir süre boyunca göller, ırmaklar ve gür bitki örtüsüne sahip Sahra manzarası oluşmuştur. Bu ekolojik durum da bölgenin pek çok kısmında insan yerleşimlerinin sayısal artışını sağlamıştır. Sahra bölgesindeki nüfusun avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıktan hayvanların evcilleştirilmesine ve tahıl tarımına geçişini gösteren arkeolojik kalıntılar mevcuttur. Yaklaşık M.Ö 3.000 yıl önce ise

yağışlar azalmaya başlamış ve bunu izleyen bin yıllık dönemde Sahra bugünkü çöl haline dönüşmüştür. Kuruma süreci birçok şekilde insan yerleşimlerini etkilemiştir ve insanları Doğu Afrika'nın güneyine ve batınının orman saçaklarına doğru yönlendirmiştir (Parker ve Rathbone, 2007:12-14).

Yukarıdaki süreçten de anlaşılacağı üzere sömürge öncesi Afrika'nın kasaba ve kentleri anlamlı planlama ve mekansal ilkeler üzerine inşa edilmiştir (Olakunle Silva, 2014:25). Şimdiye kadar yapılan kazılar, Jenne-jeno'nun Sahra altı Afrika'nın bilinen en eski kentsel merkezi olduğunu göstermektedir. Bu kentin, M.Ö. 3. yüzyılda kurulduğu ve 1600 yıl boyunca varlığını kesintisiz olarak koruduğu ifade edilmektedir. Kentin keşfi, bir yandan (Batı Afrika'da) Orta Nijer bölgesi tarihinin yeniden yazılmasına katkı sağlamış, diğer yandan da Afrika'nın kentsel geçmişine yönelik genel düşünceleri değiştirmiştir (Parker ve Rathbone, 2007:16).

Sömürge öncesi dönemde mevcut yerli şehir hiyerarşisi ise dünyada yaygın olan endüstri öncesi şehirlerin özelliklerini sergilemektedir (Steward, 1997, s. 251). Bazı sömürge öncesi Afrika şehirlerinde, merkezi kentsel alanlar bazen bir cami, hükümdarın sarayı veya bir hayvan pazarıdır. Örneğin, bu alanlar geleneksel Afrika toplumsal örgütlenmesi ve İslam'ın Sokoto Halifeliği altındaki şehirlerinde ekonomik, sosyal ve dini alanların mekansal olarak kurgulanışında temel bir rol oynamıştır (DeLancey, 2005:1-2). Bu çerçevede, eski şehirler, hinterlandlarına bir ticaret ve yerel pazar mekanları olarak da hizmet vermişlerdir. Nüfuslarının çoğunu nesiller boyunca burada yaşamış olan kişiler oluşturduğu için de homojen veya en azından etnisite ve sosyo-ekonomik statü bakımından dengeli bir yapıya sahiptirler (Rayfield, 1974:173). Şehirlerin ortaya çıkmasıyla sömürge öncesi Afrika'sında hem belirli alanlarda uzmanlaşma başlamış hem de daha yüksek hayat standartlarına ulaşılmıştır (Enwere ve Özden, 2014:340).

Kentleşme sürecinde hayvan sahipliği de önemli olmuştur. Nitekim hayvanlar, devletlerin büyümesi, refahın yaratılması ve toplumun tabakalaşmasında 19. yüzyıldan önce Orta Afrika'da Zambezi nehrinin güneyi için merkezi bir öneme sahipti. Bir hayvana (sığıra) sahip olmak siyasal bir güç anlamına gelmekteydi ve bu sahiplik de erken dönem şefliğin maddi temelini sağlamaktaydı. Bununla birlikte, toplumlar çok eşli bir yapıya sahipti. Ekonomik sistem özellikle de tarım, kadın emeğinin yoğun kullanımına dayanmaktaydı. Modern Botswana'nın kuru açık otlakları, hayvanların tutulması ve toprağın işlenmesine dayalı olarak oluşturulan tepe yerleşimleriyle karakterize

edilen bazı erken dönem şefliklerinin ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir (Reid, 2012:46).

Sömürge öncesini bir yokluk hali olarak nitelendiren yaklaşımlara önemli itirazlardan biri de bugün Botswana olarak adlandırılan bölgenin batı kısmında Bantuca konuşan ve tarımsal faaliyette bulunan yerleşik bir halkın olduğu ve burasının yüzyıllarca büyük insan yoğunluğunun görüldüğü bölgelerden biri olduğudur. İyi su kaynakları ile dikkate değer bir tepenin varlığı büyük yerleşim yerlerinin tipik özelliklerindedir. Bu alanda uzmanlaşan çağdaş sosyal bilimciler buraları “tarım-kent” (agro-towns) olarak adlandırmaktadırlar. Bu “tarım-kentler”inin sömürge yönetimleri gelmeden önce 10.000 ile 20.000 arasında kişinin yaşadığı yerler olabileceği ifade edilmektedir. Bunların yapısının bir şefe veya yaşlı bir kişiye, soy ve mensubiyetle bağlı bir dizi köylere benzediği belirtilmektedir (Freund, 2007:3-4).

Afrika’da birçok ekolojik bölgenin de insan yerleşimlerinin gelişmesi bakımından zorluklara sahip olduğu belirtilmektedir. Zorlu araziler ve iklim şartları ile hastalıkların yüksek seviyelerde oluşu tarihsel olarak Afrika’nın düşük bir nüfus yoğunluğuna sahip olmasına neden olmuştur. Dağınık ve hareket halindeki nüfus da merkezi bir siyasal gücü inşa edecek olan muhtemel devlet inşacılarının yeteneklerini sınırlamıştır. Bu noktada, hiçbir çevresel ortamın ekvatoryal ormandan daha fazla zayıflatıcı ve güçsüzleştirici etkiyi yapamayacağı vurgulanmaktadır. İlkel, içinden geçilmez, monoton ve hepsinden önce karanlık olan bu orman, en uç ilkelliği/ilkel yaşamı besleyen bir yer olarak görülmektedir. Burası, Afrika söz konusu olduğunda en kalıcı ve popüler mittir. Afrika’nın ve Afrikalı’nın “ötekiliği”nin metaforik bir kullanımı olarak Viktoryen dönemin seyahatnamelerinden Joseph Conrad’ın 1901’de yayınladığı ünlü eseri “Karanlığın Kalbi (*Heart of Darkness*)” de 1920’lerde Duke Ellington’ın “Orman Müziği (*Jungle Music*)” de söz konusu mitin özelliklerini yansıtır. Afrika’nın ekolojik bölgeler olarak çok farklı olmasının yanında, bunlar zaman içinde değişmeye uğramıştır (Parker ve Rathbone, 2007:12-13).

Sonuç olarak, Afrika’daki erken kentsel gelişimin büyük oranda kıtanın batısında yoğunlaşmıştır: Mali, Nijer, Burkina Faso ve Nijerya’nın çoğu bu kentsel gelişim alanlarından birkaçıdır. Genel olarak Afrika’daki kentleşme düzeyi, Kuzey Amerika’dakine benzerdir. Avrupa daha yüksek seviyeye sahipken, Kuzey Afrika da Sahra-altı Afrika gibi yaklaşık olarak aynı kentleşme seviyesinde bulunmaktadır (Weil, 2014:94-95). Sahra altı Afrika’da hem en geniş kentsel gelişim hem de yüksek yoğunluklu nüfus bir dizi güçlü imparatorlukların -özellikle Mali, Gana ve Yoruba gibi- merkezi bir güç olarak ortaya çıkışını sağlamıştır

(Steward, 1997:252-253). Başka bir deyimle, Afrika'da kentleşme Avrupalıların bölgeye gelmesinden çok daha önce başlamıştır. Sömürgeciliğin bizlerin önüne sunduğu terimlerin aksine Afrika'da kentleşme yeni bir gelişim veya olay değildir (Enwere ve Özden, 2014:344). Sömürge öncesi dönemde de kentlerin varlığı mevcuttur ve kentlerin önemli ekonomik, ticari ve toplumsal etkileri söz konusudur.

2. Sömürge Döneminde Kent ve Kentleşme

Afrika tarihinde köle ticaretinin rolü çok karmaşıktır ve kıtanın farklı bölgelerindeki Afrika kentleri arasında bir bağ varsa bu, sömürgeciliğin ortaya koymuş olduğu ortak mekansal ve siyasal çerçeveye ilgilidir. Sömürge döneminde kentleşme hareketlerinin ivme kazandığı söylenebilir. Tablo 3'te sunulduğu gibi önemli demografik değişimler vardır. Ayrıca kentlerin yönetiminin de sömürgeci ülkeler tarafından yeniden şekillendirilmesi söz konusudur.

Köle ticaretinin rolü ise mekan olarak ve zaman içinde büyüklüğü çok değişmiştir. Örneğin, köle ticareti Batı Afrika kıyısındaki farklı bölgeleri –Senegal'den aşağıda Angola'ya kadar- dört yüzyıl boyunca değişen boyutlarda etkisini altına almıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, Çin Ümit Burnu çevresinden Mozambik'e kadar genişleyerek Hint Okyanusu ticaret ile çakışmıştır (Parker ve Rathbone, 2007:79). Atlantik köle ticaretinin ilk dönemlerinde köle limanları Afrika'nın Atlanlık kıyısında yer almıştır. Bu kıyının uzağındaki çevreler ise Afrikalılar ve Avrupalılar arasına ticaret ve kültür merkezleri olarak hizmet etmişlerdir (Heywood, 2014:366). 1440'lı yıllarda Portekizli denizcilerin Afrikalıları kaçırmaya ve satmaya başlamasından Amerika'ya yapılan köle yolculuğuna ilişkin son verinin kaydedildiği tarih olan 1867'e kadar 12 milyon kadın, erkek ve çocuk birer metaya ve adeta kıtanın ihraç malına dönüşmüştür (Parker ve Rathbone, 2007:78). Kimi yerler köle limanları, ticaret ve kültür merkezleri olarak hizmet verirken rakamların büyüklüğü dikkate alındığında insanların büyük bölümü artık kentli ya da köylü değil bir meta, pazarda alınıp satılan eşya haline gelmiştir.

Diğer yandan, bu sömürgecilik anlayışının, farklı kentsel alanlarda meydana getirdiği etkilerin ayrı ayrı değerlendirilmesinin gereklidir. Farklı şekillerde biçimlendirilen kentler daha sonra birbirlerine önemli referanslar sağlayabilir. Bir takım şehirlerde bazı şeyleri yapmak daha kolayken; bazılarında ise çeşitli sebeplerle zordur (Simone, 2004:19). Bunda da buldukları coğrafik konum, iklimsel şartlar ve sahip oldukları zenginlikler öne çıkmaktadır (Parker ve Rathbone, 2007:78). Topoğrafyanın ve doğal kaynakların varlığının kentlerin kurulması ve şekillendirilmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede, sömürgecilik Afrika'daki kent hiyerarşisini tarihsel ticaret yolları örüntüsünden Avrupalı sömürge güçlerinin kaynakları çıkarması için tasarlanan mekansal bir sisteme doğru radikal şekilde değiştirmiştir² (Steward, 1997:251). Örneğin, Batı ve Orta Afrika'da, önceden var olan toplumsal oluşumlar üzerinde köle ticaretinin etkileri yer fıstığı, kakao, palmiye yağı, kereste ve kauçuk gibi malların büyük ölçekli üretimini sağlayan sistem (yerel yöneticiler ve zorunlu emek/çalıştırma sayesinde) sayesinde ticaret tekelinin sağlanmasıyla mümkün hale geldi. Bunu gerçekleştirmek için sömürgecilik yeni idari sistemler denedi ve kıtadaki kentleşme modelini değiştirdi. Kent merkezleri sadece sanayi ve ticaret merkezleri olarak değil, aynı zamanda metaların çıkarılmasını hızlandıracak şekilde geliştirildi. Bunun için de şehirlerin siyasal-idari sistemleri yeniden tasarlandı (Olakunle Silva, 2014:8). Diğer bir deyimle, sahip olunan kaynakların etkili şekilde çıkarılması ve götürülmesi isteği kentsel mekanın tasarımını ve yönetimini önemli derecede etkilemiştir.

Sömürgeci devletlerin Afrika ülkelerinin yönetiminde ise farklı yöntemleri kullandıkları görülmektedir: Doğrudan doğruya yönetim, imtiyazlı ortaklık, protektora³, dolaylı yönetim ve doğrudan anavatana bağlama (Tandoğan, 2013:19). Bu şekilde farklı yönetsel sistemlerin tasarlanmasında sömürge yönetimlerinin temel hedeflerinin kentleri hem askeri açıdan istikrarlı hem de ekonomik olarak yaşanabilir kılma ihtiyacı hissetmesi öne çıkmaktadır (Reid, 2012:103). Diğer bir deyişle, sömürgeci güçler buralardan elde edilen kaynakların sürekliliğini sağlamak için bir “düzen” kurma, “huzur” sağlama gerekliliğini duymuştur.

Sömürge dönemi boyunca köyden kasabaya veya maden sahasına ve oradan da büyük kentlere doğru adım adım ilerleyen bir göç hareketi göze çarpmaktadır. Modern sömürge kenti sömürgeci bir ülke tarafından (genellikle Fransa ve İngiltere) 20. yüzyılın başlarında kurulan bu kent sömürge ülkesinin çıkarlarını korumayı kolaylaştıracak şekilde tasarlanmıştır. Bakıldığında birçok sömürge kentinde kötü konut ve işsizliğin ciddi sorunlar olarak kalmaya devam ettiği ifade edilmektedir (Rayfield, 1974:173).

Bu noktada, örneğin Kongo, sömürgecilik döneminde Afrika kentleşmesinde mihenk taşı haline geldi. Burada zanaatkarlar zorla, batı için birer hammadde üreticisi haline gelmiştir. Ayrıca, sömürge

² Ekteki Tablo 3'te sömürge döneminde bazı Afrika kentlerinin demografik değişimi sunulmaktadır.

³ “Sömürgeci devlet ile o ülkede bulunan devletin yerli idarecileri arasındaki karşılıklı olarak bir takım yetkilerin tanınması sistemi” (Tandoğan, 2013:219).

yöneticileri için yapılan idari ve altyapı tesisleri, kırsal göçmenleri yeni hizmet çeşitliliğinin en üst seviyede olduğu sermaye şehirlerinin bulunduğu yere doğru göç etmeye özendirmiştir. Kentleşme sürecine hakim olan “tek büyük kent”lerdir (primate cities⁴). Bu tek büyük kentler, uluslararası ticaretin gerektirdiği farklı bir işleve odaklanmadan, taşradan çok daha hızlı büyüdüler (Freund, 2007:67).

Birçok Afrika şehri gibi Dar es Selam (Tanzanya’nın başkenti) ve Nairobi (Kenya) de sömürü dönemi boyunca denizaşırı metropolit güçlerin genişleme politikaları doğrultusunda oluşmuştur. Dar es Selam, Doğu Afrika sahilinin önemli bir limanıydı. Nairobi ise Kenya hinterlandında yerleşmiş olan beyazlar için önemli bir demiryolu merkezi ve kıyıdaki mevziisiydi. Her sömürge şehrinin ortak sorunu ise su kaynaklarına erişimdi (Dill ve Crow, 2014:192).

Sömürge yöneticileri için kontrol noktası olan şehir merkezleri, çıkarılan kaynakları sahile bağlayan yaylı sistemin çapaları olarak kullanılırdı. Bu şehirlerin çoğu, daha sonradan bağımsız olan ülkelerin de sermayesi haline geldiler. Afrika’nın Avrupa tarzı inşa edilmiş şehirleri genellikle politik sermaye olarak da işlev görmektedir. Sömürgelerde Avrupa’nın mevcudiyetinin hissedilmesi, geniş ölçüde tek bir şehirde odaklanıyordu. Bu şehirlerde iş fırsatları da oldukça genişletilmişti. Sömürgeci politikalar her ne kadar nüfusu kontrol etse de ekonomik faaliyetler çok sayıda Afrikalıyı kasaba ve şehirlere çekmiş ve şehirleşmeyi geliştirmişti (Steward, 1997:254).

Sömürgeci ülke, kırsal kesimde endüstriyel büyümenin dışında, kırsal kesimde tarımsal ekonominin istismarı için de bir sömürge yapısı kurmuştur. Daha da fazlası, Gana’daki ulaştırma şebekeleri, ayıklama bağlantı noktasından ihracat bağlantı noktasına endekslenmiştir. Bu bağlamda, ekonomik gelişme içeren ve büyüyen sanayiler dışında tüm mineraller ve endüstri bitkileri Sekondi-Takoradi limanına yüklenmiş ve sonra İngiltere ve daha başka yerlere gönderilmiştir (Obeng-Odoom, 2015:569). İlk sömürgecilik yıllarını alırsak batılı sömürge devletleri: Mısır, Sudan ve Çad’dan pamuk; Angola, Etiyopya, Kamerun ve Uganda’dan kahve; Gana, Kamerun ve Togo’dan kakao; Sierra Leone ve Güney Afrika’dan elmas; Zambiya’dan bakır; Gana’dan kauçuk; Somali ve yukarı Volta’dan hayvan aldılar (Ataöv, 2010:25).

---

⁴ Mark Jefforson’ın ortaya koyduğu bir kuramdır. Bu “tek büyük kent kuramı”na göre, bir “kent, ülkedeki diğer kentlerin aleyhine ölçüsüz bir biçimde büyüyor ve ülkenin bütün nüfusunu ve kaynağını kendine” çekmektedir. Bu kuralı az gelişmiş ülkelerdeki kentler üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda geliştirmiştir (Şahin, 2013:113).

Diğer yandan, sömürge ülkesinden de kıtaya yerleşenler olmuştur. Örneğin, yüzyıllar boyunca, Hollanda asıllı Afrikalılar - ya da daha çok “Afrikalılar” olarak bilinirler - kendilerine özgü bir kimlik yarattılar. Sınırları katıydı, bağımsızlık bilinci, Kalvenizm ve sonradan gelişen anti-Britanyalılık sebepleriyle Cape Town çevresine geldiler. Başlangıçta gıda ve su için Khoisan ile ticarete başladılar. Ancak, daha sonra yerli nüfusla ters düşüp, fetih hakkı prensibine dayanarak ana erişim yolları üzerindeki tarım arazilerini işgal etmek eğilimine girdiler (Reid, 2012:49).

Ayrıca, ilk dönem sömürge tıp anlayışı, sömürge askerlerinin ve resmi görevlilerin sağlığına odaklanmıştı. Ancak zamanla özellikle sömürgeci devlete bağlı olan idari personeller, maden işçileri, emekçiler, fahişeler, vb. Afrikalıların sağlıklarında da kaygılanacak durumlar artış göstermiştir. Kıtadaki bu sağlıksız yaşam ve çalışma koşulları, aşırı kalabalık nüfus ve yetersiz beslenme, hastalık ve ölüm oranları nedeniyle sağlık hizmetleri belirli bir ölçüde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Düzenli çabalar sonucu bazı şehirlerin temizliği gerçekleştirilmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde (birinci dünya savaşı sonrasındaki boşlukta) sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve sağlık kanunun çıkarılmasıyla ölüm oranlarında önemli azalmalar görüldü. Diğer yandan, şehirler, bakteri yuvası oldukları kadar sosyal çatışmalarında da yoğun şekilde görüldüğü alanlar olmuştur (Reid, 2012:114). Bu noktada, kentsel hizmetlerin sunumu ve altyapının öncelikle sömürgeci devletlerden buraya gelenler için iyileştirildiği belirtilebilir. Sonrasında ise bu hizmetlerin sunumunun diğer insanları da kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Misyonerlerin de emperyalist genişlemede önemli rolleri söz konusudur. İlk amaçlarının Afrikalı yöneticilerin Katolikliğe kazandırılmasıyla, din ortaklığından yararlanarak sömürü girişimlerinin bu yoldan kolaylaştırmak olduğu savunulmaktadır. Kısacası, dinle başlayan girişim Afrika toplumlarının dokusunu değiştirmeye yönelmiştir (Ataöv, 2010:27-29). Beyaz Hristiyan misyonerler, amaçları için köylü toplumları hedef seçti. Örneğin, Akra şehrinde (Gana), sömürgeciliğin ilk aşamalarında, Hristiyanlık ve yerel inançlar arasında önemli çatışmalar yaşanmıştır. Diğer yandan, Ibadan ve Lagos gibi birçok Batı Afrika ülkesinde, büyük bir çoğunluk arasında ise İslamiyet yayıldı. Bunun yanında, sömürgeleştirilen Doğu Afrika’da da İslamiyetin zaman zaman Hristiyanlığın göçmen köylüler ve çekirdek nüfus üzerinde kurduğu baskı ve dışlamayı çökerttiği de savunulmaktadır (Freund, 2007:89).

Sonuç olarak, kentleşme üzerindeki coğrafik kısıtlamaların azalması sömürge dönemde başlamıştır. Erken sömürge döneminde köle

ticareti, şiddetli çatışmalar, yabancı patojenlerin girişi ve geleneksel üretim sistemlerin ve ticaret ağlarının bozulması bölgenin nüfusunun azalmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda sömürge hükümetleri tarafından birincil emtia üretimine daha fazla yatırım yapılmaya başlanmış; salgın hastalıklarla mücadele için sağlık kampanyaları başlatılmış, ulaşım altyapısı genişletilmiş; Afrika genelinde yeni tarım teknolojileri öne çıkarılarak kuraklığa dayanıklı ürünlerin yetiştirilmesi öne çıkarılmıştır (Fox, 2012:295). Bu noktada, sömürge devletleri kaynakların çıkarılması sağlayacak şekilde bir mekansal tasarıma başvurmuştur. Zengin kaynakların olduğu bölgelerde kentsel gelişim teşvik edilmiş ve kaynakların çıkarılmasında ucuz emek gücünden faydalanılmıştır.

3. Günümüzde Afrika'da Kentler ve Kentleşme

Günümüzde Afrika kıtasında kentlerin ve kentte yaşayanların nüfusu önemli derecede artış göstermektedir. Ayrıca, kıta gerek diğer ülkeler gerekse küresel şirketlerin de ilgi odağındadır. Çünkü kıtada önemli derecede demografik ve toplumsal değişimler söz konusudur. Bu bağlamda, bu bölümde öncelikle kıtanın görülen demografi değişime işaret edilmektedir. Sonrasında ise kıtadaki ekonomik gelişmeler, toplumsal durum ve kentsel altyapının durumu analiz edilmektedir.

3.1. Demografik Değişim

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, kırsaldan şehre göç ve nüfus artışı ivme kazanmış ve emsalsiz aşamalar kaydedilmişti. 1960'a kadar 1 milyondan fazla Afrikalının yaşadığı iki şehir, 2011'de ise kıtada 1 milyondan fazla nüfusun yaşadığı 50 adet şehir vardı. Bugün Afrika, dünyada kent nüfusu en hızlı büyüyen kıtadır. Şehirlerin gelişim seyri ise Afrika'nın değişen yüzünü tüm çıplaklığıyla açığa vurmaktadır. İnsanların sosyal ve ekonomik yaşamlarında şiddetli bir yeniden uyumlanma ve şehir yaşamının büyük fırsat ve zorluklarına alışma süreci görülmektedir (Selhausen:1). Afrika'da kentleşmenin ilk adımları 1960'tan beri, ölüm oranında yaşanan düşüşte ve fazladan gıdaya erişimin kolaylaşmasında aranmaktadır (Fox, 2012:286).

Bir tahmine göre, şehirlerde yaşayan Afrikalıların oranının 1920'de % 4.8 olduğu, 1960'ta %40 olduğu belirtilirken; 2050 de ise %60 olacağı ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, Afrika'daki şehirli nüfusun önümüzdeki 50 yılda üç katına çıkması bekleniyor. Belki de sömürgeciliğin en ünlü miraslardan biri, dengelenmemiş şehir hiyerarşilerinin yaratılması ve de genellikle tek bir hakim şehrin boyunduruğu altında olunmasıdır. Sömürgecilik sonrası hakim şehirlerin düzenli büyümesi, kısmen, şehir alanlarının faydalanabildiği ulusal ve

uluslararası gelişme politikalarının sayesinde. Afrika, geçtiğimiz 60 yıl boyunca, dünyada en az kentleşebilen kıtayı; fakat son zamanlarda bu tam aksi doğrultuda, en yüksek şehirleşmenin yaşandığı kıta olarak değişti. 1950'lerde Afrikalıların sadece % 11'i şehirlerde yaşıyordu ve sadece 5 şehrin nüfusu iki yüzbinden fazlaydı: Ibadan, Addis Ababa, Lagos, Leopoldville (Şimdiki Kinşasa) ve Khartoum. 40 yıl sonra, 1990'da, Afrika'da 25 şehir 1 milyondan fazla nüfuslu hale geldi, hatta Cairo ve Lagos da dünyadaki en geniş 30 şehir arasına girdi. Bazı şehirler 10 yılda 10 kattan fazla büyüdü (Tostensen vd., 2001:9). Afrika şehir nüfusunun üçte biri, her birinde 1 milyondan fazla kişinin yaşadığı 36 büyük şehirde yoğunlaşmıştır. Nüfusun geri kalanı, şehir başına 100 bin ile 1 milyon kişi düşecek şekilde 232 orta seviye kente yayılmıştır. Yani, Afrika'nın çoğunluğu, kentleşmiş olarak nitelendirilebilir (Freire vd., 2014:21). 1990'da 1 milyondan fazla nüfuslu 25 kent varken kısa sürede bu sayının 36'ya çıkması göçlerin belirli bölgelere yoğunlaştığını göstermektedir

Genel olarak beklenti ise şehir nüfusunun 2000 yılından 2030'a kadar 300 milyondan 750 milyona çıkacağı üzerindedir. Kentleşmenin özellikle odaklanması beklenen bölgeler ise şunlardır: Nil Nehri, Gine sahili, Victoria Gölünün kuzey kıyıları ve Tanganyika (Orta Afrika'da), Kuzey Nijerya'daki Kano bölgesi ve Addis Ababa (Etiyopya). Dünya üzerindeki en büyük 100 şehrin 25'inden fazlası Afrika'da bulunuyor. Genel olarak büyüme oranları sadece Asya tarafından aşılabiliyor. 2050 yılında Afrikalı kent sakinleri sayısının 400 milyondan 1.2 milyara çıkarılması planlanmaktadır. Şehirleşme düzeyinin de 2010'da % 40, 2035 yılında % 50 civarında ve 2050 yılında ise % 58'in hemen altında olması beklenmektedir (UN HABİTAT, 2014:25). Kent nüfusundaki bu denli artış kırsalın çözüldüğünün de önemli bir göstergesidir.

Şehirlerin bu şekilde büyümesinde ekonomik olanaklar beklentisiyle kırsal alandan yapılan göçler etkilidir. Afrika'nın şehirleri yaklaşık olarak her sene 15-18 milyon aralığında büyümektedir (Commins, 2011:1). Belki bu beklentilerin en iyi bilinen tek istisnası Zambiya'dır. 1980 ve 90'larda ülkenin kentsel niteliklerini kaybedip kentten kıra göçlerin arttığı belirtilmektedir. Kıtadaki genel kentleşme eğiliminin karşısındaki bu aykırılık şiddetli bir gerileme dönemine ve şehir geçim kaynaklarının yapısal düzensizliğine atfedilmektedir (Fox, 2012:298).

3.2. Ekonomik Gelişmeler

Kıtadaki kentleşme hareketinin bugünkü durumu ve ilerleyen dönemlerde kentleşme hareketlerinin daha da ivme kazanacağı beklentisi

kentlerdeki ekonomik ve ticari gelişmeleri de etkilemektedir. Kente yeni gelenlerin işgücüne nasıl katılıp geçimlerini sağlayacağı da ayrı bir sorunsalı teşkil etmektedir.

Kent nüfusunun yüksek olması, kentlerin kalkınması bağlamında sorun oluşturmuş ve kentlerin kapsamlı politikalarından yoksun büyümesi söz konusu olmuştur (Tostensen vd., 2001:7). Bunun yanında, bağımsızlık sonrası hükümetler sömürgeci devletlere, sömürge devlet için kendilerinin de aynı şeyi yapabileceklerini kanıtlama çabasına girdiler. Amaç, boyun eğdirmekten ziyade, eskiden sömürge olan ülkelerini zenginleştirme ve ulusu yönetme kapasitesinin Afrikalılarda da olduğunu kanıtlamaktı. Bu kapsamda da modernleşme adına çok büyük kitlesel projeler üstlenildi. Gana'da, örneğin, modern mimariyi sergileyebilmek adına alışveriş merkezleri ve büyük anıtlar inşaa edildi. Özellikle başkent Akra, sergilenmeye değer modern bir mimari oluşum haline getirildi (Obeng-Odoom, 2015:562).

Genel olarak değerlendirildiğinde Afrika şehirleri yıllık %4.9 oranında büyürken, 1975-80 dönemleri boyunca Afrika, dünyadaki tüm diğer bölgeleri geride bıraktı. 1985-90'larda oran %5'e yükselmiş ve Afrika gelişen dünyada en hızlı kentleşen bölge olmuştur. (Deegan, 2009:53). Yakın geçmişteki tahminler ise kent nüfusu yıllık gelişme oranının %4'e düştüğünü fakat diğer dünya ülkeleri arasında halâ birinciliğini korumuştur (Sommers, 2003:2).

Diğer yandan, uluslararası para fonuna (International Monetary Fund -IMF) göre, dünya ekonomisi 2012'de % 3.4, 2013'te % 3.3 ve 2014'te ise yine % 3.3 büyüdü. Bu aynı seneler boyunca, Batı Afrika'nın 15 şehrinin dâhil olduğu Batı Afrika devletleri ekonomik topluluğu, gerçek büyüme oranlarını belirtilen yıllara göre sırasıyla % 5.1, % 5.7 ve % 6.7 olarak kaydetti. 2015 için Batı Afrika % 6.9 büyüme beklerken, dünya % 3.8 ile sınırlı kaldı. Bir başka deyişle, Batı Afrika, dünyanın geri kalanından daha hızlı büyüdü ve diğer büyüme oranlarına fark attı. 1820-1998 dönemi için dünyanın birçok bölgesinin yıllık tahmini bileşik büyüme oranlarını şu şekildedir: tüm dünya için oran % 2.21 iken tüm Afrika için % 1.99 Batı Avrupa, Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi yüksek sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırıldığında bu ülkelerin ortalamasının % 2.57, Latin Amerika'nın % 3.05, ve Asya'nın (Japonya dahil) % 1.84 olduğu görülmektedir. Önümüzdeki 200 yıl için Afrika -muhtemelen Batı Afrika'da- dünyanın diğer bölgelerini geride bırakacağı belirtilmektedir (Seck, 2016:v-vi).

IMF'nin 2012 verilerine göre, son 10 yılda Afrika'daki çoğu ülkenin ekonomisi süratle değişti. Genel olarak yılda % 5'in üzerinde büyüdüler ve yakın zaman için de öngörüler fazlasıyla iyimserdir.

Ekonomik coğrafya çalışanlarının iddiası, hızlı büyüme ve ekonomik refah için gereken nüfus yoğunluğunun mevcut olduğudur. Uzun vadeli büyüme, endüstri malları ve yüksek değerde hizmetler üreten şehir merkezlerinin, ulaşım ağlarıyla birlikte, bölgesel ve ulusal pazarlarla global ekonomilere bağlanabilmelerinin gerektiği de ifade edilmektedir (Freire vd., 2014:1). Ancak, sadece sahra altı Afrika’ında Gayri safi yurt içi hasılanın toplam tarım payının % 15’i ve Kuzey Afrika ve Orta Doğu’da daha da az olmasına rağmen, Afrika ulusları ekonomik tabanı büyük çoğunlukla tarıma dayanmaktadır. Hizmet sektörü gelirleri ise Afrika’nın yarısının Gayri safi yurt içi hasılası etmektedir (Mcgranahan vd., 2009:13).

Genel nüfus artışı sebebiyle, Afrika’nın büyüme oranları diğer bölgelere göre özellikle yüksektir - kıtadaki adımların hızına bakıldığında bu büyüme olağandışı sayılmaz ve resmi istatistiklerle de uyum göstermektedir (Mcgranahan vd., 2009:6). Ancak, Batı Afrika şehirleri her ne kadar sermaye başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarının artış oranı büyüme oranlarına erişmiş olsa da, son yarım yüzyıllık tarihi kayıtlar, düşük ekonomik büyüme ve yüksek derecede istikrarsızlığın karakterize ettiği bir tablo göstermektedir (Seck, 2016:8).

Afrika şehirlerinin sanayileşmesine bakıldığında büyük oranda verimsiz görünmekte ve birçok şehir kaynak çıkarma ve ihracatta tarımsal yönelim göstermektedir. İhraç malları çoğunlukla işlenmemiş ve sınırlı değer ve teknolojik içerik sergilemektedir. Nijerya’da ihracatın büyük kısmını petrolün oluşturması, ya da Fil Dişi Sahillerinde kakao üretiminin ülke ihracatına egemen olması örnek verilebilir. Bunun bazı temel sebepleri endüstriyel politikalar, insan sermayesi gibi darboğaz, fiziksel altyapı, tamamlayıcı politikaların eksikliği (parasal, mali ve ticaret politikaları) ve politik ekonomi meseleleridir (Collier, 2015:170).

Sermaye başına ortalama güç tüketimi ise 124 kilowatt, ya da gelişen dünyanın geri kalanının % 10’u. Afrika şirketleri, sık yaşanan elektrik kesintileri sebebiyle satışların % 5’ini kaybetmektedirler. Bu oran resmi olmayan firmalarda ise % 20’i bulmaktadır. Özel şirketler Afrika’nın potansiyel hızlı büyüyen pazarlarını bulmaya istekliken, altyapı eksikliğinin ve bürokrasinin özel yatırımlarda büyük engel oluşturduğu da savunulmaktadır (Freire vd., 2014:15).

Küresel pazarın kurbanı olan kıta, sömürgecilik dönemi ve muhtemelen daha öncesine ait köklerin ortaya çıkardığı güvenlik açığıyla yüzleşti. Devletler, özellikle küresel talep ve fiyatlara duyarlı küçük bir avuç dolusu malın ihracatına bağımlıydı. 1970’ler boyunca, örneğin, tarıma dayalı ihracat fiyatları çökmüştü, 1980’lerin büyük kısmında çok az seviyede seyretti, toparlanmaya ancak 1990’ların başında başlayabildi.

Endüstri bitkilerine bel bağlayan devletler, çok sıkıntılı süreçlerle karşı karşıya kaldı. Aynı şekilde, mutlak endüstri ürünleri için küresel pazardaki başarısızlık, bir ya da iki mal üzerinden sömürgecilik döneminden beri sömürge devletlerine bağımlı olan şehirleri fazlasıyla yıpratmıştı. 1970 ve 80 ortaları arasındaki dönemde bakır fiyatlarındaki dramatik düşüş, Zaire ve Zambiya'daki bakır üreticilerini zor durumda bırakmıştır (Reid, 2012:155).

Diğer yandan, ekonomi, enflasyonun makul oranlarıyla korunurken ülkeler bütçe açığının zorluklarından da muzdariptir. İlgili sosyal göstergelerin sınavı; doğumda yaşam beklentisi, yetişkin okur yazarlığı ve yine aynı oranda ilköğretim ve ortaokul okur yazarlığında marjinal kazançlara işaret etmektedir. Sağlık hizmetlerine ve suya erişimin eksikliği büyüme ve gelişmeyi yavaşlatmaktadır. Alt bölgelerde, büyüme olmadan gelişme, sonuçsuz bir büyüme paradoks olarak kalmaktadır (Seck, 2016:50). Ekonomik büyümenin ve kalkınmanın tabana yayılmadığı görülmektedir. Kentte yaşayanların sosyal hayatlarında bu ekonomik gelişmelerden etkili şekilde pay almadığı söylenebilir.

3.3. Toplumsal Durum

Şehirde yaşayan birçok kişi köylerinde kendi tarımsal geçim kaynaklarına sahipti ve kırsal kesimle de ilişkilerini sıkı tutuyordu. Bazılarının mal varlıklarının bir kısmı da yine kırsal alana dayanıyordu. Şehir halkı tarafından ulaşılan kırsal geçim kaynakları, onlar ve onların kırsaldaki akrabaları, evleri ve arazileri arasındaki etkileşim ve karşılıklılık söz konusudur (Owuor, 2007, s. 109). Büyük ekonomik zorluklar ve eğitim, sağlık hizmetleri, barınma ve gıda maliyetinin yükselmesi gibi diğer önemli noktalar göçmenlere yapılan bağışların azalmasına yol açtı. Şehirden kırsala bağış oranının azalmasına rağmen, göçmenler ve onların kırsal bölgedeki memleketleri arasındaki bağ her zamanki gibi güçlü kaldı (Owuor, 2007:111).

Örneğin, günümüzde bile Angola gibi petrol zengini bir devlette bebek ölümleri her 1000 doğumda 140 olarak gerçekleşmektedir. Erkek/kadın ortaöğretim bazında okullaşma oranının en yüksek olduğu Botswana'da (sırasıyla %70 ve %75), HIV/AIDS salgınıyla, yaşam süresi beklentileri kadınlar için 38, erkekler için 40 yaş olarak raporlanmaktadır. Burkina Faso'da 15 yaş üzerindeki erkeklerin %82, kadınlarınsa %92'si okuma yazma bilmemektedir. Somali'de en yüksek büyüme oranlarına sahip şehirlerden birinde kısmen şehrin korkutan politik, ekonomik ve emniyet durumları sebebiyle, % 4.2 ile sağlık harcamaları gayri safi milli hasılanın % 1.2'sini oluşturmaktadır. Nijerya'da bile, en yoğun nüfuslu şehir, 127 milyon sakini ve petrol zenginliğiyle % 0.8'i sağlık

güvencesine sahiptir. Yaşam süresi beklentisi, en yüksek oran olarak Gana'da kadınlar için 59 yaştır; en düşük oran ise erkekler için 32 yaş ile Zambiya'dadır. Nijerya'da 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadından 233'ü doğum yapıyor ve tüm doğumların dörtte biri "ergen" olarak gösterilmektedir. Bu, kızlar için okullaşma oranının niçin çok düşük halde olduğunu da gösterir. Mozambik'te doğum kontrol yöntemlerinin kullanımı nüfusunun sadece % 6'sının kullanımı nedeniyle neredeyse yok denecek durumdadır (Deegan, 2009:18).

Rakamlara bakıldığında hızla artan kentleşme hareketinin toplumsal hayatta da etkili olup bireyleri "kentli" ve "kentlilik bilincine" sahip kişiler olmasının zorluluğu görülebilir. İfade edilen oranlar tabana yayılmaya ekonomik gelişmelerin çarpıcılığını da ortaya koymaktadır. Kıta genelinde kentsel yoksulluk önemli bir sorun olarak görünmektedir.

Sahra altı Afrika'ya bakıldığında ise resim daha az cesaret vericidir ve milyonlarca insan daha derin bir yoksulluğa düştüğü görülmektedir. Düşük kilolu çocukların sayısı 1990 ve 2003 yılları arasında 29 milyondan 37 milyona çıktığına dikkat çekilmektedir. Bazı devletlerin ilkokula daha fazla çocuğun kaydedilmesi konusunda ilerleme kaydettikleri kabul edilmekle birlikte, Sahra altı Afrika'da bir bütün olarak çocukların üçte birinden fazlası okul dışındadır. Bazı ülkelerde, örneğin Mali'de, okul dışındaki çocukların % 61'inin neredeyse hiç biri sürekli okula gitmediği ifade edilmektedir (Deegan, 2009:67-68). Eğitimin seviyesinin sosyal gelişmişlik düzeyine ulaşmada önemli bir etken olduğu düşünüldüğünde okul dışındaki çocuk sayısının kentlerdeki toplumsal durum açısından da endişe verici olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, kent-kırsal göç gelgitleri, şehirlerin üretken istihdam kapasitesini fazlasıyla aştı. Şehir işsizlik oranları her yerde yüksek ve giderek de yükseliyor. Hizmet sektörü ise fena halde şişmiş durumdadır: "Gerçekte yapılmış olan, yıkık gecekonduarda açlığın sınırında yaşayan sayısız otlakçılar ve ufak tefek işlerde becerikli olan kimselerin müthiş şehir ormanlarının acınası kenar yerleşmelerinde hayatlarını geçiriyor olmalarıdır" (Rosser, 1972:52). İşsizlik oranlarının ve gecekonduya yaşayanların sayısının yüksekliğinin toplumsal refahı ve huzuru etkilememesi düşünülemez.

Neredeyse kaçınılmaz şekilde, Afrika şehirlerindeki gençliğin hızlı konsantrasyon halleri, genişleyen genç işsizliği vesvesesini, uyuşmazlığı ve kargaşayı arttırdığına dikkat çekilmektedir. Örneğin, Güney Afrika gençlerinin yarısı işsiz olduğu ve oranın daha da yükselmesinin beklendiği vurgulanmaktadır (Sommers, 2003:2). Kıta genelinde ise 15 yaşın altındaki Afrikalıların % 40'ından fazlasını oluşturan maddi olanağı kısıtlı ve işsiz genç erkekler vardır. Bu durum

yurtdışı bağlantılı organize suçları ve politik istikrarsızlığı artırmanın yanında şiddet suçlarını, çete faaliyetlerini ve kaçakçılığı arttıran bir durumla karşı karşıyayız. Bu yakıcı durumun yansıması olarak kitlesel tepkiler kıtadaki her ülkeye yayılmış durumdadır (Commins, 2011:1). Böylelikle de topluluklar, toplumsal tabakalaşma çizgileri boyunca daha da kutuplaşmaktadırlar.

Gecekonuda yaşayan Afrika nüfusunun 2/3'ü ve toplam şehir istihdamının % 60'ı kayıt dışı ekonomiden gelir sağlıyor. Ülkelerin önceliklerinde radikal bir değişim olmadan, her yeni göçle birlikte bu şartlar gittikçe kötüleşeceğine işaret edilmektedir. 1970'te Sahra altı Afrika'sında kentsel yoksulluğun 41.5'den 33.6 oranına doğru azaldığı ancak şehir nüfusunun da % 23'ten % 37'ye çıktığı belirtilmektedir (Freire vd., 2014:16). Günümüzde Afrika'daki şehir nüfusunun ise % 43'ünden fazlası fakirlik sınırında yaşamaktadır. Bu oranın herhangi başka bir kıtadan çok daha yüksektir (CBO, 2013:12).

Geçim zorluklarının aşılmasında da geniş aile bağlantılarında köklenen sosyal destek sistemleri ve sosyal karşılıklılık gibi çeşitli yapıları sürdürmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunları devam ettirmek için de dinamik ve istikrarlı kent bölgelerini yeni kentsel sistemlere uyumlandırmaya devam edildiği belirtilmektedir. Bu ekonomik gerginlikler, farklı şehir hizmetlerinin yönetilebilmesi için bölgelere daha fazla sorumluluk verilmesi gerektiğine yönelik göstergelere işaret eder. Afrika şehirlerinin büyük çoğunluğunda temel ihtiyaçların yaklaşık %75'i kayıtdışı olarak sağlanıyor. Öte yandan ucuz ithal mallarının bolluğu ise ticari liberalizasyonun yerel üretim sistemlerini daraltması yoluyla sağlanabilmektedir (Simone, 2004:6). Kırla bağlantının devam etmesinin kent yoksullarının geçim zorluklarının hafifletilmesinde önemli olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, kayıtlı istihdam, fakirlikten kurtulmaya karşı bir garanti değildir. Düzenli ücretler son 20-30 yıldır düşüş göstermekte, yani bir maaş geliri bir aileyi destekleyebilmek için yeterli değil, bazen sadece bir kişiyi bile geçindirmeye yetmemektedir. Birçok Afrika şehrine son 15-20 yıldır, ulusal ekonominin liberalleştirilmesi amacıyla bir dizi tedbiri gerekli kılan çeşitli yapısal düzenleme programları dayatıldığı ve şehir halkını kırsaldan daha fazla, daha sert etkilediği vurgulanmaktadır. İndirimli gıda sübvansiyonları, devalüasyon, tarım ürünleri için artan üretici maliyetleri, kamu kesiminde donan maaş ve kesintiler, şehir nüfusunun geniş bölümlerinin önemini azalttığı görülmektedir. Çok sayıda şehir hanesi aile fertlerinin tüm ücretleriyle kıt kanaat geçiniyor, borçlarını ödeyebilmek için ise geçici işler ve akrabalarından faydalanmaktadırlar (Tostensen vd., 2001:10). Başka bir deyişle, kayıtlı

bir işte çalışmanın da iş karşılığı alınan ücretlerin düşmesi sonucu kentte karşılaşılan geçim zorluklarını aşmada etkili olamadığı söylenebilir.

Bir çözüm örneği olarak Kenya'da yaşayanların bir kısmı, çocuklarını maliyet düşürücü bir önlem olarak kırsal yerleşmelere gönderdiler. Şehir okullarındaki yüksek maliyet, aileleri, çocuklarını okulun ve diğer harcamaların nispeten daha ucuz olduğu kırsal alanlara geri döndürmek zorunda bıraktı. Aile üyelerini kırsal alanlarda bırakılmasının bir başka sebebi de kasabadaki barınacak yer yetersizliğidir. Birçok şehirde, en fakir gecekonduların %20'si, kırsal alandaki en fakir gecekonduların %20'sinden daha az insani gelişme gösterdi (Commins, 2011:2).

Bir kişinin, köyde geçici ya da kalıcı yaşamak için eşine ve çocuklarına dönmesinin, 2 faydayı içeren bir savunma stratejisidir: a) kentte yaşamak daha az pahalıdır b) kırsal yerleşmeden daha çok yiyecek sağlanabilir. Sonuçta, şehir-kırsal bağlantısının ekonomik dengesi, kırsal hanelerin yararına olacak şekilde yön değiştirmektedir. Afrikalı göç süreçlerinin her zaman hayati bir önemi var ve şehir haneleri için her zaman daha önemli olan kent-kırsal bağları mevcuttur. Bu durumda hem kent hem de kırsal tabanı korumak kentte yaşayan fakirler için özellikle ekonomik zorluk anlarında bir güvenlik hissi sağlamaktadır (Owuor, 2007:119-120). Sonuç olarak, kentte yaşayanlar için kırsalla bağlantı yedek geçim kaynağı olarak işlev görmektedir.

Diğer yandan, düşük gelirli şehir nüfusunun hızla büyümesi, karşı konulamaz gibi durmaktadır. En geniş Afrika şehirleri düşük gelirli, hizmetleri yetersiz ve yoksulluğun görünür yüzünün saklanamadığı uzak köyleri içermektedir. Resmi istatistikler göstermektedir ki, şehirde yaşayanlar kendinden daha kötü halde olanları desteklememektedir (Mcgranahan vd., 2009:8). Ayrıca, kırsalda yaşayan halk umutsuzlukları ve yaşanabilir seçeneklerin yetersizliği sebebiyle şehre göç etmeye devam etmektedir. Bu sebeple, yoğun şehirleşmeye bir çare olarak, kırsal alanlardaki yatırımın yoğunlaştırılıp, böylelikle insanların şehir merkezlerinden uzak tutma çalışmalarının yapıldığı da ifade edilmektedir (Sommers, 2003:11).

Mevcut sosyal durum ise kıtada önemli toplumsal hareketlere de neden olmaktadır. Örneğin, Burkino Faso, Cameroon, Senegal ve Moritanya ve diğer Afrika ülkelerinde 2007-2008 arasında, gıda, giysi ve benzin fiyatlarındaki artışlara karşı tepkinin varlığı görülmektedir (Commins, 2011:2). Gıda ve yakıt fiyat şoklarından ilham alan ölümcül protesto ve ayaklanmalar, 2008 ve 2010 yıllarında kıtayı silip süpürdü. Etnik ve dinsel şiddet birçok kentte yükselişte, çeşitli alt bölgelerde terörist saldırıların sıklığı artmıştır. Ayrıca, organize suçlarda artış söz

konusudur. Ayrıca, siyasal şiddet de olağan hale gelmiştir. Artan kent şiddetinin, hızla artan nüfusun temel ihtiyaçlarının, özlem ve beklentilerinin giderilmesindeki yetersizlik sonucu meydana geldiği anlaşılmalıdır (UN HABİTAT, 2014:31). İnsanların içine düştükleri yoksulluk kuyusunun derinliğini anlamak adına ölümü de göze alarak Akdeniz'den başka ülkelere göç etmeye çalışan kişilerin sayısının artışının anlamlı bir veri olduğu söylenebilir.

3.4. Kentsel Altyapı

Ani nüfus artışı, 1950'lerden itibaren kıtanın mevcut kaynaklarında ve sosyo ekonomik altyapılarında muazzam gerginlikleri, zorlukları beraberinde getirdi; hükümetler kendilerini, ciddi şekilde, büyüme oranlarının düşüklüğünden koruyabilecek ekonomik fazlalıkları bulmada yetenekli gördüler (Reid, 2012:155). Diğer yandan, birçok Afrika şehrinde, sömürgecilik sonrası liderler, ikincil kasabaları ve kırsal alanları ihmal ederek sadece başkentlere orantısız bir biçimde yatırım yaptılar (Fourchard, 2012:243). Ülke kaynaklarını bu şekilde yatırımlara yönlendiren liderlerin önemli bir bölümü bağımsızlık sonrası da uzun yıllar boyunca da iktidarda kalmışlardır.

Tablo 1: Bazı Afrikalı liderlerin siyasal ömrü (Deegan, 2009:5)

Lider	Ülke	İktidarda kalma süresi
F. Houphouet-Boigny	Fil Dişi	1960–93
J. Nyerere	Tanzanya	1961–86
M. Traore	Mali	1968–91
A. Ahidjo	Kamerun	1960–82
L. Senghor	Senegal	1960–80
M. Kerekou	Benin	1972–91
D. arap Moi	Kenya	1978–2002
R. Mugabe	Zimbabve	1980– hala ülkenin başında (2018 y.n)

Dünya Bankası listesindeki 47 Afrika ülkesi dışındaki 35'i ya İngiliz ya da eski Fransız sömürge bölgesiydi. En başından beri, farklılıklar oldukça açıktı. 1960'ların ortalarında, örneğin, her biri seçilmiş meclisleri oluşturan ve meclis tarafından seçilen belediye

başkanının İngilizce konuşulan ülkelerdeki kasaba ve şehir konseyleri ile profesyonel bir sivil servis olarak sicil memuru yönetimi altındaki daire başkanları nispeten çok sayıda yerel kuvvetlerle birlikteydi. Üst düzey yetkililer üzerindeki nihai kontrolün yanı sıra yerel bölgenin finansmanı ulusal seviyede, hükümetin bakanına bırakıldı. Frankofon denklığı Fransa'da bulunan benzer bir toplumsal yapıydı, içişleri bakanına karşı sorumlu bir belediye başkanı, seçilmiş temsilciler, az sayıda daireler ve nispeten sınırlı oranda hizmet sorumluluğuyla şekilleniyordu. 1990'lara kadar, tipik bir Frankofon şehirde en önemli hizmetler, merkez hükümet temsilcileri veya geniş çok uluslu şirketler tarafından desteklenen yarı özerk yerel temsilciler tarafından yerine getiriliyordu (Stren, 2014:22). Bu bağlamda, kentsel altyapının nasıl ve ne şekilde biçimlendirileceği bir nevi merkezi hükümetler ile küresel şirketlerin ortaklığında yapıldığı söylenebilir.

Diğer yandan, geçen 30 yıl boyunca, yerel veya bölgesel savaşlar, kıtlığın hem sebebi hem de sonucudur. Silahlı çatışmanın olduğu alanların geçtiğimiz yıllarda kuraklık ya da yiyecek sıkıntısı çekilen yerler olması tesadüf değildir. Eleştirilenler de Afrika hükümetlerinin servetin dağılımı ile ilgili politik kararlarda ve aynı zamanda kırsal alanları kaynaklardan yoksun bırakan politikalarında ne denli tepkisiz olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer faktörler de uygun ulaşım ve iletişim altyapısının eksikliğini içermektedir ve döviz için endüstri bitkilerine bağımlılık, temel besin ürünlerine olan ihmali göz önüne getirmektedir (Reid, 2012:176). Çatışmalı ortamların ve hükümetlerin servet dağılımına yönelik tepkisizliğinin mevcut kentsel altyapıyı güçlendirmemekte daha ziyade olamı da kötüleştirdiği ifade edilebilir.

Bu noktada, örneğin, dünya savaşından sonra sömürgeci güçler taktik değiştirdiler ve sömürgeleri nihai bağımsızlığa hazırlamak için tasarlanmış bir modernizasyon süreci sundular. Parasız eğitim ve sağlık servislerinde önemli genişlemeler, daha fazla altyapı gelişimi ve limitli endüstriyel yatırımlar öngördüler (Fox, 2012:296). Afrika kent nüfusu, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren, Avrupa sömürgeci hükümetlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın, genel kamu sağlığı ve kanalizasyonla ilgili genişleme getiren, özellikle şehir yerleşmelerinde, klinikler ve hastaneler inşa edilen, yaygın olarak kullanılan ilaçların yapıldığı sömürgeleri bağımsızlık için hazırladıkları dönemde hızla artmaya başladı (Selhausen:12). Diğer bir deyişle, son planlama girişimleri sadece yukarıdan aşağıya sınırlı kalmamış, ithal de edilmişti. Sömürge planlarını taklit eden böyle ithal programlar İngiltere, Fransa ya da Avrupa'nın herhangi bir yerinde hazırlandı ve uygulamaya konuldu (Obeng-Odoom 2015:570).

Ayrıca, birçok şehir bağımsızlığın ilk dönemlerinde, kentlerde yaşayan Afrikalıların üzerindeki konut edinme kısıtlamalarının kaldırılması amacıyla kırsaldan kente göç akınıyla karşı karşıya kaldı (Fox, 2012:297). Bu noktada da ulaşım, çöp imhası, barınma, su temini ve sokak temizliğini içeren bir dizi kentsel hizmetlerin sunulması gerekliliği ortaya çıktı⁵ (Stren, 2014:22). Ancak altyapı noktasında dünyadaki diğer bölgelerle arasında halen önemli farklar vardır. Bu farklar, özellikle asfalt yol, enerji üretimi, içme suyu ve sağlık hizmetlerine erişimde kendini göstermektedir. Afrika vatandaşlarının sadece %16'sı elektriğe ulaşabiliyor, bu oran diğer ülke vatandaşlarında %41 seviyesindedir (Freire vd., 2014:15). Bakıldığında kentsel altyapının eksikliği ve yetersizliği büyük bir nüfusun asgari ihtiyaçlarını gideremediği bir durumu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, Afrika şehirlerinin çoğunda, parçalanmış şehir alanlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin farklı nitelikleri, kentsel fırsatların ayrışıklığını temsil eder. Bu bağlamda da dayatılan normatif çerçevelere de kolayca uyum sağlayamamaktadır (Simone, 2004:10). Afrika'nın günümüzdeki kalkınma fırsatı doğal kaynaklarının sömürülmesiyle kaybolmaktadır. 2003 yılında Birleşmiş Milletler'in resmi şikayetlerinden biri şudur: "Tüm sözlere rağmen hiçbir şey başarılmış değil. Yanlış giden nedir?" Bu soruya karşılık Birleşmiş Milletler'in Afrika stratejisini baltalayan 3 kritik alanı şu şekilde betimlenmektedir (Deegan, 2009:59):

. Gelişmenin yer bulabilmesi için barış ve güvenlik temel esaslardır.

. Serbest piyasa ekonomilerine güven, akılsızcaydı. Afrika devletleri hangi ekonomik modeli benimseyeceklerine karar verirler.

. Dışarıdan empoze edilen stratejik politikalar söz konusudur.

Diğer yandan, 2000'li yıllar boyunca ise enerji ve sokak altyapı yatırımlarındaki büyüme, nüfustaki artışla karşılaştırıldığında, düşük seviyede kaldı. Telekomünikasyon sektörü haricinde, önemli bir büyüme kaydeden tüm sektörler 2000'lerde geriledi. En önemli gelişmeler, 2005'ten bu yana kesin genişlemeler gösteren bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe gözlemlendi (Seck, 2016:201).

Ancak, bu ifade edilen çabalara karşın birçok kent alanının barınma ve su imkanlarından mahrum olduğu belirtilmektedir. Okul ve sağlık tesisleri bakımından adeta bir çöküşün kenarındadır. Parkların bulunduğu yerler, hırsızlar ve sokak çocuklarıyla doludur. HIV/AIDS ve

---

⁵ Ekteki Tablo 2'te Zanzibar'daki bir kentte altyapı ve hizmetlerin gelişimine dair sürecin kısa bir özeti sunulmaktadır.

diğer hastalıklar zirve yapmış durumda. Özellikle plansız büyümenin, kentleşmenin merkezi bir bileşeni olduğu yerlerde kentsel vergi tabanları ve hizmetler yetersizlik eğilimindedir (Sommers, 2003:1). Suya erişim, birçok kayıtdışı müteşebbisin gözünde, Afrika şehir sakinlerinin çoğunun geçiminin temelidir. Bir evde ya da mahallede, suya erişimin kolaylığı ihtimali, kızları ve kadınları su toplamanın fiziksel ve zamansal gereksinimlerinden kurtarmaktadır. Suya erişim Dar es Salaam'daki ve Nairobi'deki yerleşmelerin büyük endişesiye su taşımacılığının zorluğu özellikle kayıt dışı yerleşmelerde tüm şehirler adına dile getirilmektedir. Bu, sadece, son zamanlarda kabul edilmiş olan zengin-fakir arasındaki eşitsizliğin bir dışavurumu olarak görünmektedir. Sömürge kurallarınca köke bağlı ırk ayrımı arazi politikasında adaletsizliğin devam ettirilmesiyle sürdürülmekte, siyasi irade eksikliği, şehir merkezlerini yükseltmeyle ilgili çoklu karmaşıklıklar içermektedir. (Dill ve Crow, 2014:198). Ancak önemli sayıdaki şehir sakini halen temel gereksinimlere ulaşabilmekten mahrumdur.

Afrika mimarisine bakıldığında inşaat tekniği ve yapı materyallerindeki zayıf teknolojik gelişmeler doğrultusunda büyüme gösteremediği söylenebilir. Genelde, geleneksel, içgüdüsel ve az gelişmiş olarak değerlendirilmektedir. Afrika yerel mimarisi, çok fonksiyonluluğun iyi geliştirilmiş olduğu hissini vermektedir (Olakunle Silva, 2014:12). Bu noktada da kentsel hizmet sunumundaki sorunların aşılmasında çözüm yollarından biri insanların evlerinden, yaşadıkları kentlerden başka yerlere tahliyeleridir. Bütün durumlarda tahliyeler, sosyal, mekansal ve ekonomik olarak ötekileştirilmiş ve dışlanmış insanları kapsamaktadır. Örneğin, Harare-Zimbabve, Lagos-Nijerya, Bameda-Kamerun, Dar es Salaam-Tanzanya olmak üzere Afrika'nın daha birçok şehrinde zorla tahliyeler gerçekleştirildi. Diğer yandan, 2009 yılından sonra, bazı kentlerde tahliye programları ve birçok sosyal müdahale yumuşatıldı (Obeng-Odoom, 2015:558). Sonuç olarak, kentsel dönüşüm hamlelerinin daha az tepki çekecek şekilde yumuşatıldığı söylenebilir.

Son 10 yıldır geliştirilen sağlık hizmet servislerine bakıldığında kitle aşı programları, ucuz ilaçlara erişim, kişisel temizlikle ilgili temel bilgilerin difüzyonu ve cinsel yolla bulaşıp ölüme neden olan hastalıklar hakkında bilgilendirilme çalışmaları görülmektedir. Özellikle, daha iyi tedaviler sayesinde çocuk felci, kızamık, ishal ve yetersiz beslenme sebepleriyle meydana gelen çocuk ölümlerinde azalmalar söz konusudur. Bu müdahaleler, geçmişte yoğun nüfuslu şehir yerleşmelerinde, büyük miktarda şehir nüfusu artışı sonucu gelişen enfeksiyon ve paraziter hastalıkları azalttığı hissedilmektedir. Kasabalardaki hastalık yükünün

azalmasıyla hem şehir nüfusunda bir artış söz konusu oldu hem de şehirlerdeki ölüm oranlarında da düşüşler vardır (Selhausen:12). Kentsel altyapıya dair ufak müdahalelerin bile kentlilerin yaşamını önemli derecede etkilediği gözlenmektedir.

Ayrıca, Afrika'da su ve sağlık hizmetleri kapsamı şehirden şehre değişmektedir; fakat, kentsel yoksulluktan en kötü etkilenen Sahra altı Afrika bölgesidir. Su açısından, WHO/UNICEF'in 2008'deki istatistikleri sahra altı bölgesinde yaşayan tahmini 52 milyon kişinin taşınmış su kaynaklarına ve korumasız kuyulara, yüzey suyu gibi taşınmamış su kaynaklarına ulaşamadığını göstermektedir. Sahra altı şehir nüfusunun sadece % 35'inin binalardaki borulu su sistemine erişimi vardır. Geliştirilmiş kanalizasyon tesislerine erişim oranı çok düşük ve şehir nüfusunun sadece % 35'i bunlara ulaşabilmektedir. Alternatif kanalizasyon tesislerinin eksikliği nedeniyle, Afrika şehir nüfusunun %8'i açık kireçleme metodunu uygulamaktadır (Mcgranahan vd., 2009:27).

Diğer ülkelerle kıyaslandığında, Afrika'nın sahip olduğu dezavantajlar:

- 50% daha fazla bebek ölümü
- 15% daha yetersiz beslenen insan
- 5 yıl azalan yaşam beklentisi
- 20% yetişkin okuryazarlığı
- 2.5 hasta başına doktorun ayırabildiği zaman
- 12.4% kişi başına daha az yiyecek.

Örneğin, Afrika'daki en büyük iki gecekondu mahallesi, Nairobi (Kenya) ve Cape Town'daki *Khayelitsha* (Güney Afrika) sakinlerinin çoğu kullanım suyu ve elektriği olmayan tahtadan yapılmış barakalarda yaşamaktadır. Bu gecekondu bölgeleri, insan atıkları, çöp ve tozla ağır şekilde kirlenmiştir. Açık kanalizasyon sistemleri, gecekondu sakinleri için hastalık tehditlerini artırmaktadır ve özellikle hem çocuklar hem de hamile kadınlar için oldukça zararlıdır. Plansız ve hızlı şehir genişlemesi, okyanus sahilleri, nehirler ve sulak araziler gibi ekolojik olarak hassas alanları da tehdit etmektedir. Düzenli sel felaketleri, sakinlerin hem sağlık hem de barınmalarını tehdit etmektedir (Selhausen:15). Diğer yandan, Namibya'daki yetkililerin kayıt dışı yerleşimleri kabul ettikleri fakat kayıtlı hale getirmek istemeleri dolayısıyla sakinlere resmi haklar tanıdıkları ve uygulanacak programlar için vergi ve ücret topladıkları da ifade edilmektedir (Kamete, 2013:17). Sonuç olarak bakıldığında, bu düzensiz ve sahte kentleşmenin kent sakinleri üzerinde yıkıcı etkileri söz konusudur.

Yerel otoritelerin ise yakın bir zamana kadar, artan bu kentsel krize tepkisiz kaldığı vurgulanmaktadır. Bunun sonucu olarak da yerel ve ulusal hükümetler toplumun peşinde olduğu geçim, barınma ve diğer hizmetler için yeni düzenleyici çerçeveler bulmak konusunda yeterince başarı gösteremediklerine dikkat çekilmektedir. Merkezi hükümetler tarafından başlatılan çeşitli politika tedbirleri birçok meselede durumu daha da kötüleştirdiği savunulmaktadır (Tostensen vd., 2001:11). Başka bir deyimle, Afrika şehirlerinin önemli bir kısmında, yerel ve merkezi otorite, kentlerin yönetimi ve altyapısı için gerekli kurumları geliştirmede ve korumada başarısız kalmaktadır.

Dolayısıyla da kurumsal kırılma, yerel yönetimlerde ve bir şehirden diğerine değişen şartlarda önemli tezatları içermektedir (UN HABİTAT, 2014:35). Bu noktada, kısmen, hizmet sunumundaki krize tepki olarak, çok sayıda gönüllü derneğin ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı dernekler mahalle bazlı, bazıları kendi ekonomik çıkarlarını korumak isteyen profesyonel gruplaşmalar ve diğerleri çok sayıda yoksulu geliştirmeyi amaçlayan yardım girişimleridir (Kamete, 2001:180). Bu derneklerin, kentsel hizmetlerin ve altyapının yetersiz ve eksik olduğu noktalarda kent sakinlerinin ihtiyaçlarını gidermede bir aracı oldukları söylenebilir.

SONUÇ

Afrika, insanların zihninde bir imge olarak farklı bir yere sahiptir. İnsanlık tarihinin oluşumunu ifade etmesi gereken “Afrika” neredeyse pazar, teşvik, hanedan, müsadere ya da gerçekten kıtanın ulusal, küreselleşen çevreyi ilgilendiren herhangi bir kısmına dikkat çekmek için kullanılan bir marka kelime haline gelmektedir. Şiddet, çatışma, yoksulluk, tecavüz, HIV/AIDS, siyasi kötü yönetim, silah ticareti, yolsuzluk ya da terör konularında lider olarak sunulmaktadır.

Sömürge dönemi öncesinde de önemli derecelerde var olan kentsel yaşam, devinim halindeki sömürgecilik döneminde ise kentlerde hızlı bir nüfus artışı ve şehir alanlarındaki iş fırsatlarının kaynakların sömürge devletler adına çıkarılması için kurulan tesislerle artışı söz konusudur. Sömürgecilik sonrasında ise uluslararası yardım ve yatırım kuruluşları Afrikalılaştırmayı içeren düzenlemeler yaparak kentsel hareketleri yönlendirmeye devam etmektedirler. Bugün, ekonomik büyüme ve son derece yüksek kentsel büyüme oranlarına kalkınmasız bir kentleşme süreci ve Afrika'nın siyasi ve nüfus dinamikleriyle açıklanabilir. Günümüzde bakıldığında, Afrika'nın gelişen şehirlerinin çoğu, plansız büyüme, kayıt dışı yerleşimler ve kentsel hizmetlerden yoksunluklarla mücadele etmektedir.

Ciddi uygulamalar tarafından desteklenen kural ve düzenlemelerin yokluğunda insanların umutsuzca hayatta kalmak, risklerle başa çıkmasını sağlamak aynı zamanda tüm topluluklar ve şehirler için büyük sorunlar yaratmaktadır (İbrahim, 7). Afrika iklimi ve coğrafyası, özellikle denizden uzak kesimleri, yüksek ulaşım maliyetleri olan yarı tarımsal zayıf ekonomilerdir. Bu bağlamda, Afrika kentleşmesi dört geniş sorunla karşı karşıyadır. Birincisi, yetersiz ekonomik faaliyetle hızlı nüfus büyümesi, eşitsiz fiziksel ve işgücü sermayesi tabanlıdır. İkincisi, düşük yoğunluk ve kayıt dışılığın, kıtanın yoksulluğunu artırmasıdır. Üçüncüsü, su, enerji ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere, temel altyapı hizmetlerinin zayıf kapsama alanı, kent ya da kırsal da refahı arttırmanın önündeki engeldir. Dördüncüsü, yönetim, kurumlar ve genel planlama kapasitesi bağlamdaki zayıflıklardır.

Bu koşullarda Afrika'da kentli yaşamının birinci sıradaki gerçeği yaygın ve derinlemesine yoksulluktur. Uzun süren işsizlik genel kuraldır. Köy yaşamının sert koşullarından kaçıp büyük kentlere sığınanları düş kırıklığı beklemektedir. Su içmek için hiç değilse toprağı kazımağı almış olan dünün köylüsü kentte bunu da bulamayabiliyor. Nüfus artıp yurttaş ortalaması gençleştikçe ve Afrikalıların üçte ikisi 25 yaşın altında ve onların gene aynı oranı işsizse, patlamaya hazır bir saatli bomba da işliyor denilebilir. Çünkü, yeryüzünde günde bir dolarla yaşamak zorunda olanların oranının arttığı tek yer Afrika'dır. Bağımsızlıktan sonra iktidara gelenler, sağcı olsun solcu olsun, milyonlarca yeni yurttasha yetecek işi yaratamadı (Ataöv, 2010:75). Kıtada kimileri som altın tahta oturur ya da parmaklarını koca elmaslarla doldurur, kimileri de dudaklarında sineklerin yuva yaptıkları bebeklerine bir damla süt bulamaz (Ataöv, 2010:72). Bugün Afrika, sorunlar ve zorluklarla dolu bir girdabın içindedir ve adeta 'Afrika, dünya vicdanında bir yaradır' (Deegan, 2009:14-15).

KAYNAKÇA

- Andreasen, J. (2001). *The legacy of mobilisation from above: participation in a zanzibar neighbourhood*, In Tostensen, A. et al. (eds.), *Associational life in African cities popular responses to the urban crisis*. Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet.
- Ataöv, T. (2010). *Emperyalizmin Afrika sömürüsü*. İstanbul: İleri Yayınları
- CBO (2013). *Cities and biodiversity outlook, action and policy*. Erişim Tarihi: 01/02/2016, from <https://www.cbd.int/authorities/doc/cbo-1/cbd-cbo1-book-f.pdf>.

- Collier, P. (2015). The 2014 Harold Wincott memorial lecture Africa: new opportunities, old impediments, *Economic Affairs*, 35 (2), 169-177.
- Commins, S. (2011). Urban Fragility and Security in Africa, *Africa Security Brief*, 12, 1-8.
- Coquery-Vidrovitch, C. (2005). *African urban spaces: history and culture*, In Salm, S.J. & Falola, T. (eds.), African urban spaces. Rochester: University of Rochester Press.
- Deegan, H. (2009). *Africa today: culture, economics, religion, security*. New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- DeLancey, M. D. (2005). *Moving east, facing west: Islam as an intercultural mediator in urban planning in the Sokoto Empire*. In Salm, S.J. and Falola, T. (eds.), African urban spaces. Rochester: University of Rochester Press.
- Dill, B. and Crow, B. (2014). The colonial roots of inequality: access to water in urban East Africa, *Water International*, 39 (2), 187-200.
- Enwere, C. ve Özden, K. (2014). *Afrikada kentleşme ve siyasal sorunlar*. K. Özden (ed.), Kentleşme yazıları kentsel kuramlar ve kentleşme politikaları içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Fourchard, L. (2012) Between world history and state formation : new perspectives on Africa's cities. *Journal of African History*, 52 (2), 223-248.
- Fox, S. (2012). Urbanization as a global historical process: theory and evidence from sub-Saharan Africa, *Population and Development Review*, 38 (2), 285–310.
- Freire, M. E. et al. (2014). *Working paper 7: Africa's urbanization challenges and oppurtunities*, Erişim Tarihi: 12/12/2015, from http://www.dannyleipzig.com/documents/GD_WP7.pdf
- Freund, B. (2007). *The African city: a history*. New York: Cambridge University Press.
- Heywood, L. (2014). *Mbanza Kongo/São Salvador: culture and the transformation of an African city, 1491 to 1670s*. In Akyeampong, E. et al. (eds.), Africa's development in historical perspective içinde. New York: Cambridge University Press.
- Kamete, A.Y. (2001). *Civil society, housing and urban governance: the case of urban housing co-operatives in Zimbabwe*. In Tostensen, A. et al. (eds.), Associational life in African cities popular responses to the urban crisis. Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet

- Kamete, A.Y. (2013). On handling urban informality in southern Africa. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 95 (1), 17-31.
- McGranahan, G. et al. (2009). *Africa's urban transition and the role of regional collaboration*, Erişim Tarihi: 10/12/2015, from <http://pubs.iied.org/pdfs/10571IIED.pdf>.
- Obeng-Odoom, F. (2015). The Social, Spatial, and Economic Roots of Urban Inequality in Africa: Contextualizing Jane Jacobs and Henry George, *American Journal of Economics and Sociology*, 74 (3), 550-586.
- Olakunle Silva, O. (2014) *Community development in emerging cities: a case for Lagos, Nigeria*, Unpublished MA Thesis, University of Massachusetts Department of Art, Architecture and Art History, Massachusetts. Erişim Tarihi: 01/07/2018 https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.tr/&httpsredir=1&article=1088&context=masters_theses_2
- Owuor, S. (2007) Migrants, urban poverty and the changing nature of urban-rural linkages in Kenya, *Development Southern Africa*, 24 (1), 109-122.
- Parker, J. and Rathbone, R. (2007). *African history: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Rayfield, J.R. (1974). Theories of urbanization and the colonial city in West Africa, *Journal of the International African Institute*, 44 (2), 163-185.
- Reid, R. (2012). *A history of modern Africa*. UK: Wiley-Blackwell Publishing.
- Rosser, C. (1972). *Urbanization in tropical Africa: a demographic introduction*. New York: Ford Foundation.
- Seck, D. (2016). *Advances in African economic, social and political development*. Switzerland: Springer International Publishing
- Selhausen, F. *Growing cities: urbanization in Africa*, Erişim Tarihi: 10/12/2015, from <https://aehnetwork.org/wp-content/uploads/2016/01/Meier-zu-Selhausen.Growing-Cities.pdf>.
- Simone, A. (2004). *For the city yet to come changing African life in four cities*. London: Duke University Press.
- Steward, D. J. (1997). African urbanization: dependent linkages in a global economy, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 88 (3), 251-261.

- Stren, R. (2014). Urban service delivery in Africa and the role of international assistance, *Development Policy Review*, 32 (1), 19–37.
- Şahin, Y. (2013). *Kentleşme politikası*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da sömürgecilik ve Osmanlı siyaseti (1800-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tostensen, A. et al. (2001). *The urban crisis, governance and associational life*. In Tostensen, A. et al. (eds.), *Associational life in African cities popular responses to the urban crisis*. Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet.
- UN HABITAT (2014). *The African states 2014*, Erişim Tarihi: 29/11/2015 <http://unhabitat.org/books/state-of-african-cities-2014-re-imagining-sustainable-urban-transitions/>.
- Weil, D. N. (2014). *The Impact of malaria on African development over the longue durée*. In Akyeampong, E. et al. (eds.), *Africa's Development in historical perspective*. New York: Cambridge University Press.

EKLER

**Tablo 2:Bağımsızlık Sonrası KWAHANI'de (Zanzibar)
Gerçekleştirilen Kentsel Hizmetler**

Yıl	Hizmetler
1997	kanalizasyon temizleme faaliyetleri
1996	Kwahani rd ıslahat çalışmaları
1996	çocuk felci toplantıları
1995	küçük ölçekli girişimleri desteklemek için ikinci toplantı yapıldı
1994	drenaj rehabilitasyon toplantısı
1994	sokak lambaları kuruldu
1994	küçük ölçekli girişimleri desteklemek için ilk toplantı yapıldı
1993	çevre temizliğini geliştirme faaliyetleri
1992	su arzını geliştirme çabaları—Baja
1992	gençlere yönelik marangozluk ve kaynak yapma eğitimi—Baja

- 1992 çöp toplama faaliyetleri başladı—Baja
 1964 Ujenzi wa taifa—yıkama yerleri inşa edildi
 1964 su ve yol çalışmaları başlatıldı
 1964 parti binaları inşa edildi
 1964 Sisi kwa Sisi adı Tumacho Co-op olarak değiştirildi
 1964 ve öncesi: mekansal gelişim

Kaynak: (Andreasen, 2001:280)

Tablo 3: Sömürge döneminde Önemli Bazı Afrika Kentlerinin nüfusu (bin)

Tarih	c. 1900	c. 1939	c.
1960			
Kahire, Mısır	910 (1897)	1,312 ('37)	
	2,852 ('59)		
Alexandria, Mısır		686	('37)
	1,335 ('59)		
Johannesburg, G. Afrika	102 (1896)	283 ('31)	
	1,097 ('60)		
Casablanca, Fas	20 (1897)	257 ('36)	
	961 ('60)		
Algiers, Algeria		264 ('36)	
	834 ('60)		
Ibadan, Nijerya	210 (1900)	387 ('31)	
	600 ('60)		
Accra, Gana	18 ('01)	61 ('31)	
	491 ('60)		
Addis Ababa, Etiyopya	35 ('08)	300 ('38)	
	449 ('61)		
L'copoldville, Kongo	5 ('08)	27 ('35)	
	420 ('61)		

Tunis, Tunus	146 ('01)	220 ('36)
410 ('56)		
Dakar, Senegal	18 ('04)	92 ('36)
383 ('60)		
Lagos, Nijerya	74 ('10)	127 ('31)
364 ('60)		
Three Towns (including Khartoum), Sudan	77 ('05)	176 ('38)
315 ('60)		
Salisbury, S. Rhodesia		26 ('31)
300 ('61)		
Nairobi, Kenya	12 ('06)	119 ('48)
267 ('62)		
Tananarive, Madagascar	50 ('00)	142 ('45)
248 ('60)		
Luanda, Angola	20 ('00)	51 ('30)
220 ('60)		
Bulawayo, So. Rhodesia		53 ('46)
195 ('61)		
Kumasi, Gana	19 ('11)	
190 ('60)		
Elisabethville, Kongo		
190 ('60)		
Mombasa, Kenya	30 ('06)	85 ('48)
190 ('60)		
Lourenço Marques, Mozambik	10 ('04)	47 ('35)
184 ('61)		
Abidjan, Fil dişi	1 ('10)	17 ('36)
180 ('60)		
Kano, Nijerya	30 ('03)	89 ('31)
176 ('60)		
Douala, Kamerun		28 ('31)
150 ('61)		
Dar es Salaam, Tanzania	25 ('06)	69 ('48)
140 ('62)		
Brazzaville, FransızKongosu	5 ('00)	24 ('36)
129 ('61)		
Freetown, Sierra Leone	34 ('11)	65 ('47)
125 ('60)		

Bamako, Fransız Sudanı	7 ('10)	37 ('45)
120 ('60)		
Conakry, Gine	6 ('10)	26 ('45)
113 ('60)		

Kaynak: (Freund, 2007:66)